

Meten is relativeren

Een inventariserend onderzoek naar het schoolvak Duits

Hoe het schoolvak Duits er in Nederland voorstaat?

Het is maar vanuit welk perspectief je het bekijkt. 'Ik hop van school naar school en heb na vijf jaar nog steeds geen vaste baan' en 'Dankzij de basisvorming en de aanstaande invoering van de doorstroomprofielen in het havo en vwo, wordt de positie van het Duits duidelijk versterkt.'

Dergelijke, ogenschijnlijk met elkaar in tegenspraak zijnde geluiden waren voor de Stichting ter bevordering van de Duitse taal in Nederland (in 1997 samen met de Stichting Duitslandstudies opgegaan in de nieuwe Stichting Platform Duitsland) aanleiding om eens nauwkeuriger naar de positie van het schoolvak Duits te kijken.

Vanuit de stichting is een commissie geformeerd, die op basis van een objectief onderzoek een aantal aspecten van de positie van het schoolvak Duits op reguliere vbo-, mavo-, havo- en vwo-scholen in Nederland in kaart moest brengen. Naast het bestuderen van gegevens van het Cito is een enquête verstuurd aan alle docenten Duits in Nederland (respons: 718 formulieren = 36%) en aan alle schoolleiders (respons: 269 formulieren = 39%). In dit artikel worden de belangrijkste resultaten van het onderzoek gepresenteerd en besproken. Waar nodig wordt de oorspronkelijke enquêtevraag aangehaald. De gegevens zijn gegroepeerd rond de thema's: relatieve positie van het schoolvak Duits, basisvorming, internationalisering, nieuwe media, nascholing, Duitslandbeeld en, tenslotte, werkgelegenheid.

Relatieve positie van het schoolvak Duits

Het totale aantal leerlingen is, gemeten naar het aantal eindexamenkandidaten Nederlands in de periode 1989-1997, met 20% afgenomen. Ook het percentage leerlingen dat Duits in het eindexamenpakket opneemt, loopt nog steeds terug.

Uitgesplitst naar de schooltypen vbo, mavo, havo en vwo worden nu eerst de Cito-gegevens gepresenteerd (zie tabelkader 1). De keuzepercentages voor Duits worden vergeleken met die van een aantal andere niet-verplichte eindexamenvakken. Deze vakken worden erbij betrokken om de relatieve positie van het

schoolvak Duits te kunnen bepalen: zijn er vakken die duidelijk wel of niet populairder zijn dan Duits?

- **Vbo**
Het vak wiskunde is bij vbo-leerlingen duidelijk populairder dan Duits. De populariteit van wiskunde neemt nog steeds licht toe. De vakken aardrijkskunde, geschiedenis en Frans komen op het vbo nauwelijks in het eindexamenpakket van leerlingen voor.
- **Mavo**
In het mavo zijn wiskunde en economie populairder dan Duits. Beide vakken namen in de laatste acht jaar in populariteit toe. De vakken aardrijkskunde, geschiedenis en Frans zijn bij de mavo-leerlingen duidelijk minder populair dan Duits.
- **Havo**
In het havo zijn de vakken wiskunde-A en economie populairder dan Duits. Het vak wiskunde-A nam in de afgelopen jaren in populariteit toe, terwijl economie door minder leerlingen gekozen werd. De vakken geschiedenis, aardrijkskunde, wiskunde-B en Frans zijn bij de leerlingen van het havo minder populair dan Duits.
- **Vwo**
In het vwo zijn de vakken wiskunde-A, economie-I en geschiedenis bij de leerlingen populairder dan Duits. Het vak wiskunde-B is even populair als Duits. De vakken aardrijkskunde, Frans en economie-II zijn op het vwo bij leerlingen minder populair dan Duits.

Keuzepercentages vbo	1989	1993	1997
Wiskunde	55	57	58
Duits	19	19	19
Aardrijkskunde	1	4	3
Geschiedenis en staatsinrichting	0	0	1
Frans	1	0	1

Keuzepercentages mavo	1989	1993	1997
Wiskunde	68	72	74
Economie	61	61	65
Duits	55	51	49
Aardrijkskunde	34	38	39
Geschiedenis en staatsinrichting	28	30	28
Frans	24	24	20

Keuzepercentages havo	1989	1993	1997
Wiskunde A*	64	51	59
Economie	61	55	51
Duits	45	39	37
Geschiedenis en staatsinrichting	32	32	32
Aardrijkskunde	29	27	30
Wiskunde B*	64	31	29
Frans	31	27	24

* In 1989 nog een ongedeeld eindexamen vak

Keuzepercentages vwo	1989	1993	1997
Wiskunde A	59	61	66
Economie I	59	66	55
Geschiedenis en staatsinrichting	44	49	49
Duits	46	46	43
Wiskunde B	46	46	43
Aardrijkskunde	32	34	36
Frans	36	36	34
Economie II	34	37	34

tabelkader 1: keuzepercentages

In aansluiting op de bovenstaande gegevens kan met betrekking tot de laatste acht jaar (1997 ten opzichte van 1989) de ontwikkeling aangegeven worden in het percentage leerlingen dat de desbetreffende vakken in het eindexamenpakket opneemt. Tabel 2 moet als volgt gelezen worden: bij aardrijkskunde geeft +2 bij vbo aan dat het aantal eindexamenkandidaten in 1997 2% hoger was dan in 1989.

Keuzetendens: 1997 => 1989	vbo	mavo	havo	vwo
Aardrijkskunde	+2	+5	+1	+4
Duits	+0	-6	-8	-3
Economie	nvt	+4	-10	nvt
Economie I	nvt	nvt	nvt	-4
Economie II	nvt	nvt	nvt	+0
Frans	+0	-4	-7	-2
Geschiedenis	+1	+0	+0	+5
Wiskunde	+3	+6	nvt	nvt
Wiskunde A	nvt	nvt	-5	+7
Wiskunde B	nvt	nvt	-35*	-3

* In 1989 vormden wiskunde A en B nog één vak; de opsplitsing in twee vakken is vooral ten koste gegaan van wiskunde B.

tabel 2: keuzetendens

Uit de tabel blijkt dat de vakken wiskunde, aardrijkskunde en geschiedenis de vakken zijn die bij de leerlingen in de afgelopen acht jaar aan populariteit gewonnen hebben. De vakken Duits, economie en Frans hebben over het algemeen aan populariteit bij leerlingen ingeboet. Van alle vakken heeft Duits het meeste terrein moeten prijsgeven.

In het kader van het onderzoek van de stichting gaf een kwart van de schoolleiders en 15% van de docenten Duits aan op de eigen school nauwelijks of geen terugloop in het aantal eindexamenkandidaten Duits te constateren. In verschillende gevallen was er zelfs sprake van een toename. De enquêtevraag luidde:

Het aantal leerlingen dat Duits in het eindexamenpakket opneemt, loopt zowel in absolute aantallen als in procenten terug. Welke verklaringen kunt u voor deze terugval vanuit uw perspectief geven?

De schoolleiders die de terugloop wél constateren, gaven als de belangrijkste, mogelijke verklaringen: de concurrentie van andere vakken (met name economie en exact) is groot. Duits wordt door leerlingen als een moeilijk vak ervaren; Engels wordt gezien als dé lingua franca en het negatieve Duitslandbeeld leidt bij leerlingen tot een afkeer van het schoolvak Duits.

Aan de docenten werd niet alleen gevraagd naar mogelijke verklaringen voor de terugloop in het aantal eindexamenkandidaten, maar tevens:

Welke suggesties kunt u doen voor de verbetering van de algemene status van het schoolvak Duits?

De door de docenten Duits gesignaleerde knelpunten dan wel actiepunten komen voor een belangrijk deel overeen met die van de schoolleiders en liggen vooral op het terrein van de context van de maatschappij en de context van het schoolvak Duits. Binnen die contexten worden met name het Duitslandbeeld bij jongeren, de maatschappelijke relevantie van het Duits en de uitstraling van de taal c.q. het vak genoemd. Daarbij heeft een belangrijk deel van de docenten Duits oog voor de tekortkomingen in de gangbare didactiek van het vak. Daarnaast wordt nadrukkelijk ook op de concurrentie van andere vakken bij de samenstelling van het eindexamenpakket gewezen.

Basisvorming

Volgens opgave van schoolleiders én docenten Duits is op tweederde van de scholen het feitelijk aantal lessen Duits in de basisvorming gelijk aan het aantal uren dat de adviestabel aangeeft (namelijk zes uur in het verplichte deel). Op éénderde van de scholen wijkt het aantal lessen af, meestal negatief. Vooral op vbo-scholen worden minder lessen Duits gerealiseerd dan de adviestabel aangeeft (15% van de scholen met een (i)vbo-afdeling). Met het oog op het minimum-niveau van de kerndoelen, dat gemeten wordt in de afsluitende toetsen, is dit een zorgwekkende situatie.

De redenen die de schoolleiders en de docenten Duits aangeven om af te wijken van de adviestabel voor de basisvorming, stemmen in grote mate met elkaar overeen. De keuze voor beroepsvoorbereidende vakken, de druk van de grote hoeveelheid vakken en de invloed van klassieke talen worden door schoolleiders het meest genoemd als motief om naar beneden toe af te wijken van de adviestabel. De meest genoemde motieven om Duits juist meer uren toe te wijzen zijn: de wens een bijdrage te leveren aan het verhogen van het niveau en het feit dat het een historisch gegroeide situatie betreft.

De docenten Duits noemen de keuze voor beroepsvoorbereidende vakken, het feit dat het schoolvak Duits na het tweede jaar keuzevak is of zelfs niet aangeboden wordt en de invloed van klassieke talen het meest als motief om naar beneden toe af te wijken van de adviestabel. De door de docenten Duits meest

genoemde motieven om Duits juist meer uren toe te wijzen, zijn de gelijkschakeling met Engels en Frans en, net als bij de schoolleiders, het feit dat het een historisch gegroeide situatie betreft.

Internationalisering

Ruim éénderde van de schoolleiders geeft aan een internationaliseringsbeleid geformuleerd te hebben. Daar staat tegenover dat bijna éénderde van de scholen geen enkele vorm van internationale contacten heeft. In het licht van de nieuwe eindexameneisen voor de talen zowel in het vbo-mavo als in het havo/vwo en in het licht van de algemene roep om internationalisering, stellen beide percentages wellicht enigszins teleur.

Toch zijn er veel Nederlandse leerlingen die op de een of andere manier deelnemen aan een uitwisselingscontact. Uit onderzoeksgegevens van *Het Europees Platform voor het Nederlandse onderwijs* blijkt dat met leerlingen en docenten in Duitsland op dit moment al zeer frequente contacten bestaan: in 1996 hebben bijna 8000 Nederlandse leerlingen tijdelijk van plaats gewisseld met Duitse scholieren en hebben bijna 1300 Nederlandse docenten Duitse scholen bezocht. Met 1700 leerlingen en 450 docenten bezet Frankrijk op afstand de tweede plaats.

In het onderzoek van de stichting echter geeft het

merendeel van de docenten Duits (55%) aan dat op hun school in de afgelopen vier schooljaren geen leerlingenuitwisseling met het buitenland heeft plaatsgevonden. De scholen die wel uitwisselingen organiseerden, deden dat vooral met Duitstalige leerlingen in het Duits (38%). Daarnaast vonden bij een kwart van de scholen vooral uitwisselingen plaats met leerlingen met een andere moedertaal dan Duits en in een andere taal dan Duits (bijvoorbeeld met Engelse leerlingen in het Engels). Op 9% van de scholen fungeerde het Duits tijdens de leerlingenuitwisseling als lingua franca.

Gevraagd naar de structurele inbedding van de leerlingenuitwisseling in de vorm van voorbereiding en nazorg, geeft bijna éénderde van de docenten aan dat dit gebeurt door het schrijven van brieven en een ondersteunende lessenreeks (16%). Het gebruik van e-mail is bij 8% van de scholen voor dit doel ingeburgerd. Bijna een kwart van de docenten is ontevreden over de mate waarin de schoolleiding de leerlingenuitwisseling ondersteunt.

Éénderde van de docenten Duits is tot op heden nog nooit met een groep leerlingen in een Duitstalig land geweest. Daar staat tegenover dat voor een kwart van de docenten geldt dat het laatste verblijf met leerlingen in een Duitstalig land in het vorige schooljaar (1996-1997) plaatsvond. De oudere docenten (d.w.z. 35

Haal meer uit je **Kramers!**

U kunt voor meer informatie
bellen naar: **030 25 86 126**

HET WOORDENBOEK DAT HET ONDERWIJS MÉÉR TE BIEDEN HEEFT.

De vernieuwde druk van de **Kramers woordenboeken** biedt alles wat u als docent Nederlands of moderne vreemde talen van een 'traditioneel woordenboek' mag verwachten: een groot aantal trefwoorden, voorbeelden en zegswijzen, een voor leerlingen aantrekkelijke prijs, een handzaam formaat enzovoort.

Kramers biedt u in tal van opzichten **méér**.

- De **Kramers Talen cd-rom** waarmee u en uw leerlingen onder meer:
  - razendsnel trefwoorden kunnen opzoeken,
  - de uitspraak kunnen oefenen,
  - bij het schrijven van een Engelse, Duitse of Franse tekst op de pc direct de gewenste vertaling kunnen zien;
- De **Kramers-leskaarten**:
- 'woordenboeklessen' met behulp waarvan uw leerlingen het woordenboek optimaal leren gebruiken.

Als u wilt weten hoe uw school **gratis de beschikking kan krijgen over de Kramers Talen cd-rom én over de Kramers-leskaarten** dan kunt u de coupon invullen en versturen.

Ja, ik wil graag meer **informatie** over de wijze waarop mijn school (**gratis**) de beschikking kan krijgen over de Kramers Talen cd-rom en de leskaarten.

School

Naam

v/m

Adres

Pc en woonplaats

Telefoon overdag

Handtekening

U kunt de coupon in een envelop ongefrankeerd sturen naar **Schoolsupport, Antwoordnummer 4019, 3500 vb Utrecht.**

jaar of ouder) zijn vaker en duidelijk recenter dan de jongere docenten met leerlingen naar een Duitstalig land geweest. De jongere docenten hebben hoogstwaarschijnlijk tijd noch energie om aan dergelijke uitwisselingen deel te nemen en moeten kennelijk nog in het beroep van docent groeien.

Dit is in het kader van de internationalisering een ongunstige ontwikkeling. Talendocenten zijn immers bij uitstek de docenten die een actieve bijdrage zouden kunnen en moeten leveren aan de internationaliseringscontacten van de school.

Nieuwe media

Een belangrijk deel van de docenten is ontevreden over de in het huidige schooljaar op hun school voor het onderwijs Duits ter beschikking staande nieuwe media (bijv. video, cassette recorder, overhead, Internet, e-mail, cd-rom). Met name het ontbreken van Internet-faciliteiten wordt door de docenten ongevraagd als een negatief aspect aangemerkt. De nieuwe media spelen in de nieuwe eindexameneisen een belangrijke rol en uit de gegevens blijkt dat de docenten Duits hier graag op in willen spelen. Een belangrijk deel van de scholen blijkt echter nog onvoldoende op de nieuwe eisen te zijn voorbereid.

Slechts een derde van de respondenten is tevreden over de financiële faciliteiten die de school biedt, om het onderwijs Duits met actueel materiaal (tijdschriften, kranten e.d.) te kunnen ondersteunen.

Nascholing

De schoolleiders faciliteren de docenten Duits voor het bijhouden van hun vak met name door deelname aan vaknascholing Duits in Nederland en deelname aan algemene nascholing. De meeste schoolleiders zijn over het algemeen tevreden over de nascholing die hun docenten Duits hebben genoten en missen nauwelijks bepaalde typen nascholing in het huidige aanbod. De manieren waarop de schoolleiders bevorderen dat de docent die nageschoold is, de verworven kennis en inzichten aan andere collega's op school doorgeeft, beperken zich hoofdzakelijk tot de (mvt-)sectie en het schrijven van een verslag.

De docenten Duits geven op basis van voorgestructureerde antwoorden aan hun expertise op het terrein van het vak Duits en de eigen vaardigheden met name bij te houden door het kijken naar Duitstalige televisiezenders, het lezen van het tijdschrift *D-Blatt*, het lezen van Duitstalige literatuur en tijdschriften en het meerdaagse privé-verblijf in een Duitstalig land.

Tweederde van de docenten Duits heeft in de afgelopen vier schooljaren deelgenomen aan nascholing. De docenten hebben met name algemene nascholing en vaknascholing Duits in Nederland gevolgd. De helft van de docenten is over het algemeen tevreden over de nascholing die genoten is. De ontevredenheid van docenten Duits richt zich met name op twee aspecten: te geringe praktijkgerichtheid en te sterk wisselende kwaliteit van uitvoering. Het merendeel van de respondenten is tevreden over de faciliteiten die de school biedt voor het kunnen deelnemen aan nascholing.

Duitslandbeeld

Hoe Nederlandse scholieren denken over de lidstaten van de Europese Unie, is uit twee studies (1993 en 1997) van het *Instituut Clingendael* (Nederlands instituut voor internationale betrekkingen) bekend. Dat de leerlingen daarbij het meest negatief denken over Duitsland en Duitsers is in de media breed geëtaled. Nadere bestudering van de relevante gegevens leert dat deze negatieve uitkomst sterk gerelativeerd dient te worden. Het beeld over Duitsland en Duitsers is weliswaar negatiever dan voor de andere lidstaten geldt, maar desondanks heeft meer dan de helft van de Nederlandse leerlingen bijvoorbeeld een neutrale (32%) dan wel positieve (30%) attitude ten opzichte van Duitsland en blijkt het geheel van stereotypen ten opzichte van het Duitse volk bij 57% van de Nederlandse leerlingen neutraal en bij 32% positief te zijn. Bovendien blijkt het beeld ten aanzien van Duitsland en Duitsers met het ouder worden minder negatief te worden.

Uit een bliksem-enquête van *Het Europees Platform voor het Nederlandse onderwijs*, als reactie op de publiciteit rond het Clingendael-onderzoek opgezet, blijkt dat 80% van de leerlingen eerder positief denkt over Duitsers, Duitsland en de Duitse taal. De gegevens van *Instituut Clingendael* en *Het Europees Platform* lopen echter niet ver uit elkaar. De Clingendael-onderzoekers en een deel van de Nederlandse media hebben de gegevens duidelijk onvoldoende genuanceerd voor het voetlicht gebracht.

Het Duitslandbeeld is recent vanuit een ander perspectief in 1997 onderzocht door het *Instituut voor leerplanontwikkeling* (SLO). Het instituut ging na welk Duitslandbeeld leermiddelen voor de vakken aardrijkskunde, Duits, economie, geschiedenis en maatschappijleer bieden. De algemene conclusie luidt dat genuanceerde meningsvorming ontbreekt – ook in de leergangen Duits.

Uit de enquête van de stichting blijkt dat slechts 7% van de schoolleiders en 17% van de docenten Duits het eventuele negatieve Duitslandbeeld bij leerlingen als een van de mogelijke oorzaken voor de terugloop in het aantal eindexamenkandidaten Duits ziet.

Werkgelegenheid

Uit een aantal indicatoren blijkt dat de werkgelegenheid voor docenten Duits in het regulier voortgezet onderwijs in de afgelopen jaren aanzienlijk is verslechterd.

Het totale aantal leerlingen in het voortgezet onderwijs is door de algemene geboortedaling, gemeten naar het aantal eindexamenkandidaten Nederlands in de periode 1989 tot en met 1997 met 20% afgenomen. Deze daling heeft vooral het vbo getroffen. De beweging 'weg van het vbo' kwam met name ten goede aan de hogere opleidingen (havo en vwo). Ook het percentage leerlingen dat Duits in het eindexamenpakket opneemt is, zoals eerder bleek met uitzondering van het vbo, in de periode 1989-1997 duidelijk afgenomen.

De vervangingsbehoefte op de docentenmarkt in het voortgezet onderwijs, inclusief het versterkende effect van de toenemende vergrijzing, bedraagt circa

4% per jaar. Gezien het percentage studie-uitvallers zouden jaarlijks minimaal 200 hbo-studenten en 40 universitaire postdoctorale studenten met hun studie moeten beginnen. In het hbo noch het wo worden deze aantallen gerealiseerd. Zo stroomden in het studiejaar 1996-1997 aan de gezamenlijke hogescholen in totaal 181 eerstejaars studenten Duits in, tegenover 366 in 1983.

Vanaf 1998 zou zich volgens ramingen van het IVA uit Tilburg een algemeen lerarentekort voordoen. Dit tekort zou zich met name bij Duits en de exacte vakken doen gelden. Recente inzichten leren dat zich dit tekort bij het vak Duits echter vooralsnog niet voordoet. Het aantal docenten Duits neemt nog steeds af. Zelfs de dramatische daling van het aantal studenten dat voor een eerste- of tweedegraads lerarenopleiding Duits opteert, weegt niet op tegen het effect op de werkgelegenheid van de terugloop in het absolute aantal leerlingen en tegen de terugloop in het relatieve aandeel van het schoolvak Duits.

Het aantal jonge docenten Duits is gering. Bovendien hebben zij gemiddeld een kleine aanstelling; soms zelfs verdeeld over verschillende scholen. Het is de vraag welk effect een dergelijk kleine aanstelling heeft op de betrokkenheid van de betreffende docent bij de school als geheel. Gezien de leeftijdsopbouw zal pas op iets langere termijn een belangrijk deel van de huidige generatie docenten Duits afscheid nemen van het onderwijs. In dat kader is het van belang dat de oudere docenten (d.w.z. 35 jaar of ouder) vaker dan de jongere docenten ontevreden blijken te zijn over de huidige omvang van hun aanstelling. Omdat de oudere docenten duidelijk grotere aanstellingen hebben, zou dit gegeven er op kunnen duiden dat de ontevredenheid op een hoge werkbelasting terug te voeren is.

Tot slot

Een eenduidig en volledig beeld van de positie van het schoolvak Duits in Nederland bieden ook de besproken onderzoeksresultaten niet. Wel worden op basis van de verkregen gegevens nieuwe gezichtspunten aan de discussie toegevoegd. En dat was hard nodig, want praten over het schoolvak Duits alleen maar in termen van 'te veel grammatica', 'saai' en 'te negatief Duitslandbeeld' is niet productief. Bovendien geven de cijfers aanleiding te twifelen aan de waarde van het traditionele negatieve Duitslandbeeld als verklaring voor de terugloop in keuzepercentages voor het schoolvak Duits. Het Duitslandbeeld is immers aanzienlijk positiever dan algemeen verondersteld wordt. Dit gegeven zou er onder andere toe moeten leiden, dat allen die bij het schoolvak Duits betrokken zijn een belangrijk deel van hun energie weer meer op de verdere ontwikkeling van de inhoud, de didactiek en de toepassingsmogelijkheden van het schoolvak gaan richten. In dezen sluit ik mij aan bij een advies van een van de docenten Duits: 'Wij zullen als docenten Duits vanaf nu alleen nog een positief imago moeten uitstralen. Als het ons daarbij lukt de leerlingen te overtuigen van de perspectieven die de Duitse taal hen biedt, nu en later, zullen de perspectieven voor ons als beroepsgroep vanzelf beter worden.' De instanties die aan het onderzoek hebben deelgenomen, zullen in ieder geval op basis van de uitkomsten een lange-termijnstrategie en daaraan gekoppelde gerichte activiteiten vaststellen.

Het onderzoeksrapport (*Perspectieven*) is verkrijgbaar via de secretaris van de Stichting Platform Duitsland, dr. A. Key (Postbus 109, 5056 ZJ Berkel-Enschot).

Literatuur

- Beersmans, F., *Deutsch in den Niederlanden*, Tilburg: interne publicatie, 1995.
- Beersmans, F., *Zur Stellung von Deutsch als Fremdsprache im Rahmen der Fremdsprachensituation in den Niederlanden*, Tilburg: interne publicatie, 1997.
- Dekker, H., R. Aspeslagh, B. Winkel, *Burenverdriet. Attituden ten aanzien van de lidstaten van de Europese Unie*, 's-Gravenhage: Instituut Clingendael, 1997.
- Jansen, Lüttsen B., *Bekend en onbemind. Het beeld van Duitsland en Duitsers onder jongeren van vijftien tot negentien jaar*, 's-Gravenhage: Instituut Clingendael, 1993.
- Kreeft, H.J.P., *Examens vbo/mavo/havo/vwo 1997*, Arnhem: Cito, 1997 (en eerdere jaren).
- Meijer, D., M. Tholey, *Het Duitslandbeeld in Nederlandse leermiddelen voor het vak Duits*, Enschede: SLO, 1997.
- Noordink, H., *Het Duitslandbeeld in Neder-*

landse leermiddelen voor de vakken aardrijkskunde, economie & maatschappijleer, Enschede: SLO, 1997.

- Schalkwijk, E., *Perspectieven. Een inventariserend onderzoek naar de positie van het schoolvak Duits in Nederland*, Nijmegen: Unilo-KUN, 1998.
- Wolfs, R., *Het Duitslandbeeld in Nederlandse leermiddelen voor het vak Geschiedenis*, Enschede: SLO, 1997.

Eus Schalkwijk

Algemeen directeur/universitair hoofddocent en vakdidacticus Duits van het universitair instituut voor de lerarenopleiding van de universiteit van Nijmegen en Brabant

(Unilo-KUN/KUB). Was lid en voorzitter van *Deutsch macht Spaß* en de Sectie Duits van Levende Talen en maakte deel uit van de visitatiecommissie voor de tweedegraads lerarenopleidingen. Is een van de projectleiders van de omscholingscursus *Kunstcoördinator Culturele en Kunstzinnige Vorming 1* van het Ministerie van OCenW. Adres: Groenewoudseweg 375, 6525 EL Nijmegen.